

Др Милица Костић *

ТРАНЗИЦИЈА, ПРИВРЕДНИ И СОЦИЈАЛНИ РАЗВОЈ

Увод

Транзиција је једна од најактуелнијих тема, али и проблема последње декаде двадесетог вијека, а самим тим и изазов за мултидисциплинарно истраживање. У овом периоду (прецизније: од краја 1989. годионе) почиње да се обликује нови европски поредак. Тада су бивше социјалистичке земље Централне и Источне Европе са централно-планским привредама започеле процес транзиције. Транзиција је започета и у свим бившим совјетским републикама.

Овај свеобухватни процес политичке и економске трансформације треба да се оствари реформским захватима, тј. преображајима: својине, друштвено-политичког система и привреде, односно - приватизацијом, демократизацијом и стабилизацијом. У ствари, то су основни предуслови остваривања процеса транзиције.

У овом процесу заједнички елементи промјена су: институционализација, модернизација, рационализација и реструктурирање.

Процес транзиције бивших социјалистичких земаља у тржишне привреде, путем реформи које су засноване првенствено на либерализацији цијена, дерегулацији и приватизацији, прати сувише дубока и дуга криза, кроз коју су прошле све привреде у транзицији. У неким криза још траје.

Реформама се пришло са великим ентузијазмом, али је оптимизам спласнуо под теретом економских и социјалних проблема. Првих пет година процеса транзиције показало је да тзв. шок терапија није имала за резултат остваривање основног циља - бр-

* Економски факултет - Институт за друштвено-економска истраживања, Подгорица

зог преласка на тржишну привреду. Напротив, растућа економска нестабилност убрзала је политичке и социјалне тензије. Рецесија је донијела транзиторним привредама бројне проблеме: пад производње, инфлацију, пораст незапослености, технолошко заостајање, пораст сиромаштва, погоршање квалитета образовања, здравствених услуга, погоршање у укупној инфраструктури и др. Ни један од ових проблема није могао да буде ријешен одједном, краткорочним мјерама.

Негативне пратеће појаве, карактеристичне за прелазни период, тј. прву етапу транзиције, временом су губиле у свом интензитету, тако да је у постсоцијалистичким земљама дуга и тешка транзициона рецесија најзад престала. Већина привреда у транзицији посљедњих година остварила је одређени (неке и значајни) ниво стабилности и привредни опоравак. Све бивше социјалистичке земље налазе се у привредном успону, са прогнозама међународних финансијских организација (посебно Свјетске банке) да ће се развој наставити и у периоду који је испред нас. Присутни су и даље бројни проблеми у привредама у транзицији, а нарочито инфлација и дугорочна незапосленост (посебно незапосленост великог и растућег броја младих људи).

Транзиција у СР Југославији дио је процеса који се дешава у земљама Централне и Источне Европе, иако се почела остваривати у нашој земљи у специфичним и знатно сложенијим условима. СР Југославија је примијенила градуалистички приступ транзицији, што је добро са становишта кратког рока, због ублажавања многих социјалних проблема становништва, који се јављају као посљедице транзиције. Посљедица тога је спорији опоравак и привредни раст.

Наша искуства имају посебна обиљежја. Посебност у свему је и то што је у Југославији више него у другим бившим социјалистичким земљама привреда имала више тржишни карактер.

Овај рад посвећен је претходно наведеним питањима. Иста су тематски систематизована у три цјелине: (1) Општа питања транзиције и развоја; (2) Основне развојне тенденције у почетној етапи транзиције и (3) Почети привредног и социјалног опоравка и предвиђања будућег развоја.

(1) Општа питања транзиције и развоја

Промјене које су започете крајем осамдесетих година, и захватиле готово све источноевропске земље, у многеме мијењају привредни, социјални и политички профил ових друштава. Почетне промјене, које су изгледале као још један у низу повремених покушаја адаптивне реформе друштва, утицале су на стварање ду-

боких промјена укупног друштвеног система бивших социјалистичких земаља. Ријеч је о промјенама изазваним транзицијом, тј. о процесу преласка из једног облика привредног и укупног друштвеног система и други - нови систем.

Процес политичке и економске трансформације подразумијева успостављање плуралистичког друштва, елиминацију централистичког планирања и дерегулацију, односно укидање институција централизованог доношења одлука и власништва државе над средствима за производњу.

Основни, иницијални програм економских реформи у пост-социјалистичким земљама заснован је на сљедећим постулатима: макроекономској стабилизацији, либерализацији цијена и брзој приватизацији државне својине. Сваки од ових постулата посебно и сви заједно требало је да створе услове за реализацију реформи које су неопходне за обнављање раста, тј. остваривање привредног и социјалног развоја након рецесије.

Свеобухватна трансформација централно-планског модела извршена је ради изградње друштвених и привредних структура за прелазак на тржишне услове привређивања.

Транзиција, чији је циљ стварање тржишне привреде с „здравим растом”, остварује се као сложен, тежак и дугорочан процес. Пад производње и запослености и инфлација законити су пратиоци транзиције (посебно испољени у почетној фази). Зато транзиторна стагфлација у земљама у транзицији утиче на стварање опште нестабилности ширих размјера. На њу утичу и наслијеђени проблеми из претходног система, као и бројни и различити нови, који су посљедица дестабилизирајућег карактера транзиције. Због тога се у развојном процесу испољавају у најоштријој форми сложени задаци да се у транзицији истовремено створи ефикасан систем, отклоне недостаци претходног система и обезбиједи социјална сигурност становништва.

У читавом процесу треба да се обезбиједи и нужни услови за праћење савремених достигнућа научно-техничког прогреса (и стварање профила кадрова знања која се траже за услове тржишне привреде), како би се постепено преошћавало проблем технолошке зависности земаља у транзицији од високо индустријски развијених земаља и у односу на њих смањило јаз у нивоу развијености.

Наведени захтјеви веома су сложени и тешко их је реализовати, посебно у ситуацији када у транзиторним условима институције старог привредног система који нестаје нијесу омогућавале привредни и социјални развој до момента када почну да функционишу институције новог система.

И у условима тз. „институционалног вакуума” започета транзиција се остваривала. Она означава велики проблем у нову развојну фазу, јер нови развој тражи прелазак у нови систем и прелазак из једне развојне концепције у другу. Имплементација основних карактеристика и садржаја транзиције видљива је у свим постсоцијалистичким земљама Централне и Источне Европе.

Транзиција се у бити досадашњег остваривања испољавала кроз основна обиљежја и садржаје: мијењање облика својине (зависно од тога о којим гранама и регионима се ради); афирмацију и слободно дјеловање тржишта; поступну и селективну либерализацију спољне трговине; увођење новог фискалног система уз ограничавање државног буџета; смањивање или заустављање инфлације и/или хиперинфлације (у СР Југославији); повећање степена ефикасности привређивања; пораст социјалне сигурности одређених категорија становништва; стварање повољних институционалних услова за привлачење страног капитала који би се користио за реализацију развојних програма и др.

Транзициони процес у постсоцијалистичким земљама има посебне импликације, које се односе на развојне и цивилизацијске садржаје.

1. 1. Развојни токови у транзицији битно су условљени брзином промјена. Временска димензија транзиције је од посебне важности за консолидовање институционалног амбијента који ће омогућити привредни и социјални развој.

Имајући у виду разлоге због којих је извршена транзиција у постсоцијалистичким земљама, као и основни циљ (и „остале” циљеве) транзиције, јасно је да се све не може остварити у релативно кратком времену. Реализовање крајњег циља - прелазак на капиталистички модел отворене, тржишне привреде - захтијева дужи период активности у коме ће се омогућити функционисање тржишта, регулисати статус нетржишних институција, доћи до изражаја посебна улога државе, изградити ефикасан правни систем, као и савремене финансијске установе неопходне за остваривање процеса транзиције.

Уколико се спроводи „брза транзиција” у кратком року, негативни су ефекти ударни (опадање производње, пораст незапослености и др.), али је и бржи опоравак последице тога. Другачије речено: брза трансформација старог (социјалистичког) система у нови систем представља одређену „инвестицију” која омогућава бржи привредни и социјални развој, али са одређеним тајмлогом.

1. 2. Упоредо са промјенама које се дешавају у привреди у транзиторним условима настају значајне промјене у читавој непривредној сфери. Од посебног значаја је статус друштвених дјелатности у новим условима, тј. како је регулисано њихово функ-

ционисање, те задовољавање колективних потреба становништва у прелазном периоду, тј. у транзиторним условима.

Друштвене дјелатности (васпитање и образовање, наука, култура, здравствена дјелатност, дјечја и социјална заштита, физичка култура)¹ основни су носиоци социјалног развоја. Због тога њихово функционисање и развој имају обиљежја цивилизацијског, социјалног и друштвеног карактера.

Развој друштвених дјелатности у цјелини, и у различитим условима развоја, па и у транзиторним, оствариван је преко четири основне функције: стварања претпоставки обављању процеса производње; задовољавања одговарајућих заједничких потреба становништва, које условљавају и изражавају стандард и квалитет људског живота; хуманизирања односа између људи и партиципације у непосредној производњи. Наведене функције друштвених дјелатности не јављају се истовремено, већ у различитим друштвено-економским развојним етапама.

Друштвене дјелатности у савременом свијету, уопште, па и у постсоцијалистичким земљама, имају велику улогу у економском и социјалном развоју. Њихов развој не може да се посматра одвојено од цјелокупног друштвеног развоја, већ у склопу тог развоја, због тога што је развој друштвених дјелатности комплементаран са развојем привреде.

Између развоја привреде и развоја друштвених дјелатности постоје значајне и бројне везе, интеракције и условљеност развоја. Уколико се друштвене дјелатности развијају спорије и заостају за потребама привреде и друштва, нужно мора доћи и до заостајања у развоју привреде, због тога што један од значајних фактора развоја није остварен. Истовремено, ниво материјалног развоја привреде је основни услов и претпоставка за развој друштвених дјелатности, које чине надградњу друштва.

Економски развој друштва условљен је не само материјалним улагањима у фиксне фондове већ посебно и квалитетом људског фактора, који у свим условима, а нарочито у тржишној привреди, у значајној мјери зависи од услуга, односно развоја појединих друштвених дјелатности. Због тога су друштвене дјелатности посебно важан фактор привредног развоја и животног стандарда укупног становништва. Социо-економске промјене друштва захтијевају одговарајуће промјене у третману развоја друштвених

¹ Термин „друштвене дјелатности” за наведене дјелатности непривреде садржан је у Уставу СФРЈ из 1974. године (Основна начела, став II, III; Први дио, тачка 3, члан 52-53). Прихваћен је у научној и стручној литератури и егзистира и у транзиторним условима. У иностраној литератури користи се израз „јавне службе”.

дјелатности. Развој појединих друштвених дјелатности један је од предуслова уравнотеженог економског и социјалног развоја.²

У рецесионим и транзиционим условима друштвене дјелатности дијеле судбину привреде. Због пада основних показатеља привредне активности, инфлације, повећања незапослености, пада нивоа укупне развијености - материјални положај друштвених дјелатности се погоршава, а тиме и општи образовни, културни и здравствени стандард становништва.

У привредама које су у транзицији друштвене дјелатности, поред основних програмских функција, добијају и нову специфичну улогу. То се посебно односи на здраве и социјалне дјелатности. С обзиром на тежину транзиторних промјена и посљедице које оне изазивају, намећу се нове обавезе за читаву сферу непривреде, а нарочито за неке друштвене дјелатности. Због пада производње, повећања незапослености, инфлације и/или хиперинфлације, сиромашења и општег пада стандарда највећег дијела популације, у рецесионим условима долази до измјене квалитета живота, што се све одражава на здравље одређених (угрожених) слојева становништва. Упоредо са тим у гро-плану јављају се социјални проблеми друштва, нарочито за категорије становништва које остају без посла, јер се због трансформације привреде и власништва јављају као технолошки вишкови. Тако се повећава тз. „резервна” армија незапослених. Они, са значајно повећаним бројем лица која су у стању социјалне потребе, чине огромни дио становништва, који своју егзистенцију везују за државне фондове намијењене за социјално издржавање и дијелом за приходе од сиве економије.

Тако су у почетној фази транзиције друштвене дјелатности погођене двоструко: смањењем обима намјенских средстава јавне потрошње, на једној, и повећањем броја корисника (у дјелатностима здравства, социјалне заштите...) и задржавањем раније утврђених облика и обима права, на другој страни. Тај раскорак, наглашен у првим годинама транзиције, постепено се смањује са остваривањем одређене стабилизације и оживљавањем привредне активности.³ Када се заврши рецесиони период и почну да функционишу институције новог привредног система, тада се у стабилнијим условима одвија рад, тј. цјелокупна активност васпитно-образовних, научних, културних, здравствених служби и

² Др Милица Костић: „Промјене у развоју друштвене дјелатности”; Економски факултет - ИДЕИ - Титоград, „Обод” - Цетиње, Универзитетска ријеч - Никшић, Побједа - Титоград, Титоград 1988, стр. 13-14.

³ Аргументација за претходне констатације види у: Human Development Report 1993; Published for the United Nations Development Programme (UNDP), New York - Oxford, Oxford University Press, 1993.

остале непривреде. Намеће се захтјев да се и за ове дјелатности у склопу реформских захвата нађу нова институционална рјешења.

Како су се транзиторне промјене одражавале на развој показује научно-истраживачки налази основних индикатора за постсоцијалистичке земље Источне и Централне Европе, Русију и Прибалтичке земље, који ће се у најкраћем елаборирати у наставку.⁴

(2) Основне развојне тенденције у почетној етапи транзиције

Претходно изнијете најбитније оцјене о ефектима транзиције у првим годинама укупног процеса не могу се посве генерализовати за сваку земљу, због тога што постоје велике и бројне разлике између земаља у транзицији: у погледу историјског, културног и привредног наслеђа, укупних потенцијала, степена привредног и социјалног развоја и успјешности транзиције.

Ипак, и поред бројних разлика између појединих земаља, не доводи се у питање заједничко обиљежје привреде у транзицији у почетној етапи транзиције: дестабилизирајуће стање у привреди и ванпривреди. То се испољава кроз неповољне развојне тенденције и незавидне услове функционисања институција друштвене инфраструктуре, те немогућност највећег броја популације (посебно одређених друштвених слојева) да на адекватан начин задовољава потребе.

Истраживања на основу званичних статистичких извора, тј. међународних статистика (World Development Report, OECD, Monthly Bulletin UN...) показала су да 29 привреда у транзицији (међу којима је и СР Југославија) као и новоформиране државе на тлу претходне СФРЈ, у периоду од 1990. до 1993. године биљеже негативне, опадајуће, низлазне развојне тенденције (опадање стопе друштвеног производа, индустријске производње, капиталних улагања у економију, повећање незапослености, раст инфлације, опадање реалних плата, осталих примања и животног стандарда). Истовремено, у овим земљама, биле су и измјене структуре пореских прихода (у правцу смањивања учешћа индиректних пореза, а повећања учешћа опорезивања спољне трговине).

Макроекономска регулација управљања у земљама у транзицији била је концентрисана на мјере макроекономске политике (монетарне и фискалне) и микроекономске мјере (либерализацију цијена, плата и камата и антимонополске мјере). Њима се тежило постизање стабилности и заустављање негативних развојних тенденција, које су у почетном периоду евидентне у свим земљама у транзицији.

⁴ Указујемо на тешкоће које су биле присутне код овог истраживања, због тога што показатељи често нијесу упоредиви између земаља (због различитог методолошког приступа и коришћења различитих извора међународних статистика).

Илустрације ради дају се показатељи реалног раста ГДП-а и свјетске трговине појединих скупина земаља за 1989. и 1995. годину, гдје је посебно фокусирана скупина: привреде у транзицији. Касније ће се приказати основне тенденције за неколико земаља у транзицији. У том склопу презентираће се и показатељи за СР Југославију.⁵

Реалне стопе раст ГДП-а износиле су за: а) свјетску привреду 3,4% 1989, а 3,6% (1995), б) привреде у транзицији 2,2% (1989) и -1,0% (1995), с) земље у развоју 4,2% (1989) и 5,6% (1995) и д) развијене привреде 3,3% (1989) и 2,7% (1995. године). Свјетска трговина имала је реалну стопу раста 6,4% 1989. и 5,9% 1995. године.⁶

Очигледно је да су тенденције кретања реалног раста ГДП-а за првих пет година биле изузетно неповољне код привреда у транзицији.

Експликација основних кретања у рецесији за поједине земље Централне и Источне Европе (Пољску, Чешку, Словачку, Мађарску, Румунију, Бугарску, Југославију) и Русију за период 1989-1993. године даје се у наставку.⁷

2. 1. Динамика економског раста мјерена кретањем друштвеног производа за поједине земље исказује се негативним трендовима (негативним стопама раста) са тенденцијом постепеног побољшања изузев Русије, гдје је и у 1993. години изражена тенденција погоршања. То илуструју релативни односи које се дају респективно по годинама, у односу на претходну годину:

- У Бугарској је 1990. у односу на 1989. ДБП смањен за -13,3%, 1991. у односу на 1990 - 25,8%, 1992. у односу на 1991 - 12% и 1993. у односу на 1992. годину - 6%.

- У Мађарској је опадање ДБП евидентно, али са знатно нижим негативним стопама него у Бугарској (-3,3%, -10%, -5% и -1%).

⁵ Податке за СР Југославију у посматраном периоду нијесу пратиле (и још увијек их не прате) међународне статистике због санкција.

Сви показатељи који се дају за Југославију преузети су из статистичких годишњака Југославије за 1995. и 1996. годину (издање Савезног завода за статистику - Београд).

⁶ Извор: World Economic Outlook, IMF, October 1994 (1995 - прогноза).

⁷ Показатељи који се користе у овом дијелу рада преузети су из следећих извора: Вопросы економики, № 12/1993, стр. 50-52, № 1/1994, стр. 86, № 7/1994, стр. 5. (Према: В. Драшковић, „Транзиција и мјешовита економија”, Економија, Београд 1995, стр. 58-60).

- Trends in Developing Economies (1995), Extracts, Volume 1. Eastern Europe and Central Asia; The World Bank, Washington, D. C. стр. 18, 19, 23, 18, 32, 42, 56, 74, 78, 83, 88.

- Trend in Developing Economies (1995), Extracts, Volume 2. Emerging Capital Markets, The World Bank, Washington, D. C., стр. 29, 87; Monthly Bulletin; United Nations, Vol. L., № 1, 1996, стр. 260-268.

- У Пољској је највеће опадање ДБП забиљежено на старту транзиционих процеса (-11,6% 1990. и -10,0% 1991. године). Следећих година изражена су позитивна кретања, што илуструје повећање годишње стопе раста (2% - 1992. у односу на 1991. и 4% 1993. у односу на 1992. годину).

- Тенденције кретања ДБП у Румунији биле су негативног смјера са повећаним интензитетом до 1993. године (-7,4% - 1990); - 13,1% (1991); - 15% (1992) и -8% (1993).

- У Чехословачкој, касније Чешкој и Словачкој, највише негативне стопе остварене су средином почетног периода. Износиле су -3,18% (1990), -16% (1991), -8,5% (1992) и -3% (1993).

- Ситуација у Русији била је са најнеповољнијим тенденцијама. Погоршање је било евидентно прве три године (опадање стопе ДБП било је респективно: -4% 1990. у односу на 1989., -12,2% 1991. у односу на 1990. и чак -19% 1992. у односу на 1991. годину). У 1993. години према претходној економски раст није имао израз опоравка, већ је и даље изражавао тенденцију опадања (-12,5%). То је далеко најнеповољније у односу на остале земље у транзицији у Источној и Централној Европи.

- У посматраном периоду у Југославији евидентно је опадање друштвеног бруто производа и друштвеног производа. Реални друштвени производ (изражен у сталним цијенама 1994) износио је: 1990. 92,1%, 1991. 81,4%, 1992. 58,7%, 1993. 40,6% и 1994. 41,7% нивоа друштвеног производа оствареног у 1989. години.⁸

2. 2. Кретање индустријске производње посебно утиче на кретање ДБП (условљава његове трендове и динамику), јер је она значајно заступљена у структури привреде бивших социјалистичких земаља. То се односи на претходну СР Југославију, која је на почетку послеријатног периода (периода бившег социјалистичког развоја) одабрала и реализовала индустријализацију као метод развоја.

Индустријска производња у постсоцијалистичким земљама Источне и Централне Европе кретала се у почетном транзиторном периоду низлазним путем, за разлику од развијених земаља.⁹ Њен пад био је јачег интензитета од пада друштвеног бруто производа, нарочито у Бугарској и Румунији. Стопе индустријске производње у односу на претходну годину биле су различите у појединим земљама. Износиле су респективно: у Бугарској -17,5% (1990), -27,8% (1991), -22% (1992) и -10% (1993), у Мађарској: -5%, -20%, -10% и +1%, у Пољској: -24%, -11,9% -4,2% и 5%, у Румуни-

⁸ Према: СГЈ - 1996, стр. 124 (Орада аутора).

⁹ Види: Monthly Bulletin of Statistics, United Nations, Û 6, стр. 24-33.

ји: -19,7%, -21%, -21,8% и -12%, у Чехо/Словачкој: -3,7%, -23%, -11% и -6/-10% и у Русији: -0,1%, -14%, -21,1% и -17,3%.

У Југославији је интензитет опадања индустријске производње веома изражен у почетним годинама транзиторног периода. Базни индекси индустријске производње у односу на 1989. године износили су: 88 - 1990. (тј. 12% мање) 72 - 1991. (18% мање), 56 - 1992. (22% мање), 35 - 1993. (65% мање), 36 - 1994. (64% мање) и 37 - 1995. (63% мање).¹⁰

На овако неповољне резултате утицали су специфични лимитирајући фактори развоја, од којих су биле поштеђене остале постсоцијалистичке земље.

Очигледно је да су, са становишта остваривања нивоа и темпа раста индустријске производње, најкритичнији односи испољавани током 1991. и 1992. године, тј. током првог таласа транзиторних промена, када су остварени највиши негативни ефекти. Изузетак је Пољска у којој је највећи интензитет опадања индустријске производње био на старту транзиторног периода, тј. 1990. године.

2. 3. Капитална улагања у економију (као основн услов развоја) представљају круцијални проблем за земље у транзицији и привредно недовољно развијене земље. Тај оскудни фактор успорава коришћење ресурса и укупних потенцијала.

У свим источно и централно-европским земљама и Русији капитална улагања у транзиторним условима показују тенденцију сталног (и неравномјерног) опадања. Пад је најизразитији у Бугарској (-12,5% 1990. у односу на 1989, -35% - 1991. у односу на 1990. и -20% - 1992. у односу на претходну годину); Румунији (-38,3%, -24,6% и -23%) и Русији -14,3% - 1991. и -22% - 1992. године).

У Мађарској, Пољској и Чешкој мањи је био интензитет опадања капиталних улагања. У овим земљама 1990. године у односу на 1989. инвестиције су опале за 10% у Мађарској, 10,1% у Пољској и 5,7% у Чешкој. Наредна година била је још критичнија, јер су капитална улагања драстично опадала: -15,4% у Мађарској, -4,4% у Пољској и чак -34% у Чешкој. У 1992. години мање је опадане инвестиција, нарочито у Пољској (-1%) и Чешкој (-5%).

У Југославији су основне тенденције идентичног смјера са осталим земљама Источне и Централне Европе које су у транзицији. Разлика је у интензитету опадања стопе инвестиција, који је у Југославији био далеко већи и одржавао неповољнији израз. Реални израз - индекс инвестиција у основне фондове (према цијенама 1994) 1991. износио је 85,3%, 1992. 59,8%, 1993. 37,3% и 1994. свега 32,8% нивоа из 1990. године.¹¹

¹⁰ Извор: СГЈ - 1995, стр. 210 и СГЈ - 1996, стр. 230.

¹¹ Према: СГЈ % 1996, стр. 148.

2. 4. Кретање запослености и незапослености у земљама у транзицији изражавало је општу нестабилност.

Усљед пада производње и инвестиционе активности није било могуће значајније отварање нових радних мјеста. Напротив, у почетној фази власничке трансформације и приватизације предузећа у многима су се јављали технолошки вишкови запослених. С друге стране, незапосленост је повећавана и по основу прилива младих кадрова које су продуковали образовни системи појединих земаља. Тако су створане армије незапослених. 1992. године у Бугарској је било 549.000 незапослених (7,4 пута више него 1990), у СР Југославији 747.542 а 775.462 - 1994 (1,2 пута више), у Мађарској 616.000 (7,7 пута више), у Пољској 2.500.000 (2,3 пута више), у Румунији 870.000 (11 пута више), у Чехо/Словачкој 551.000 (7 пута више него 1990. године).

Учешће незапослених у укупном броју радноспособног становништва стално је повећавано у свим земљама. (У Бугарској са 1,5% на 12,2%; у Пољској са 6,1% на 13,6%; у Румунији са 0,5% на 8,5%; у Чехо/Словачкој са 1% на 5%).

У Југославији је стопа незапослености повећана са 17,9% (1989) на 23,1- (1994) и 24,6% (1995. године).

Опште тенденције кретања незапослености су: значајан и перманентан пораста незапослености (нарочито у Пољској, Румунији и Русији). Спорији је раст незапослености од интензитета опадања производње. Објашњење за то треба тражити у доминацији државног сектора у економијама бивших социјалистичких земаља.

2. 5. Инфлација представља један од најтежих и круцијални је проблем свих земаља у транзицији. То је проблем који се различитом оштрином јавља у појединим земљама; а што је кореспондирало са различитим облицима и степеном нестабилности и социјалне издржљивости. Због тога државе различитим приступима и мјерама економске политике утичу на савладавање ове појаве, која утиче дестабилизирајуће на привредни и социјални развој.

У почетним годинама евидентиран је драстичан скок - „експлозија” цијена који се јавља као последица њихове либерализације и монополског положаја одређених производа.

Монополски положај произвођача у периоду либерализације цијена имао је пресудан утицај на формирање произвођачких цијена, као и цијена у трговини на велико и у малопродаји. Предузећа чији је положај био монополски повећање додатних трошкова, укључив и трошкове који су резултат неефикасности сопствене производње, укалкулисали су у цијене. На тај начин остваривали су повећање сопственог дохотка, а терет преносили на потрошача. У тим условима трошкова инфлација захватила је брзо све субјекте привређивања и ширила се на све гране и дјелатности. Та-

ко су националне економије прелазиле у режим „инерционе инфлације”, за коју је карактеристично смањење производње мотивације. Типичан примјер била је СР Југославија 1992-1993. године, када је „инерциона инфлација” прерасла у хиперинфлацију.

Током 1990. у односу на 1989. годину највећи раст потрошачких цијена забиљежен је у Пољској (585%), а затим у Бугарској (65%), Румунији (51%) и Мађарској (29%). У Чешкој и Словачкој цијене су расле за 10%, а у Русији само 5%.

Наредне године драстичан пораст цијена остварен је у Бугарској (474%), Румунији (223%) и Русији (161%). У Пољској, Чешкој, Словачкој и Мађарској раст цијена је био знатно нижи (70%, 59% и 35%).

У 1992. години раст цијена у Русији био је мултипликован у односу на претходну годину (2.600%, или 16 пута). У Румунији је износио 150%, а у осталим посматраним земљама био је знатно умјеренији (80% у Бугарској, 43% у Пољској, 23% у Мађарској и 11% у Чешкој).

Ситуација у Југославији била је специфична. Због тога слиједи детаљнија елаборација за њу.

Кретање цијена у Југославији имало је узлазну спиралу све до 24. јануара 1994. године, када је донијет Стабилизациони програм I; таква каква није забиљежена у економској историји. Ланчани индекси цијена индустријских производа у трговини на велико били су: 596 (1990), 240 (1991), 13.759 (1992), 1.868,8* (1993), 111** (1994). Ланчани индекси цијена на мало били су после 1990. године знатно нижи. Износили су респективно: 693; 221; 9.337; 116,5* и 100.

Југословенска привреда имала је 25-томјесечну хиперинфлацију, која је по интензитету била друга у свјетској економској историји (послије Мађарске 1946. године). 1993. године укупна инфлација износила је 2,35 (10)²¹, а просјечна стопа 615,9.¹² У периоду 1990-1994. у Југославији су била два снажна таласа хиперин-

* У хиљадама милијарди индексних поена.

** Због увођења нових динара, index изражава однос нивоа цијена децембар 1994. према фебруару 1994. године.

¹² Највећу хиперинфлацију у свијету, поред СР Југославије, имале су: а) Мађарска (1946) укупну инфлацију 3,81(10)²⁷ и просјечну стопу 19,800 у трајању од годину дана; б) Њемачка (1923) укупну инфлацију 1,02(10)²¹ и просјечну стопу од 322,0 у трајању 16 мјесеци; с) Грчка (1944) укупну инфлацију 4,7 (10)⁸ и просјечну стопу од 365,0 у трајању од 13 мјесеци; д) Кина (1947) укупну инфлацију 4,15 (10)⁶ и просјечну стопу 79,7 у трајању 26 мјесеци и др.

Према: др Небојша Савић, „Југословенска стабилизација четири месеца после”; Зборник радова: Програм монетарне реконструкције и економског опоравка југословенске привреде - Резултати, проблеми и перспективе; Савез економиста Југославије, Београд 1994, стр. 16.

флације. Први је био крајем 1989. године и превасходно се везује за кризу дуга. Други је започет јануара 1992, а окончан је 24. јануара 1994. године, када је донијет Стабилизациони програм I - Програм монетарне реконструкције и економског опоравка југословенске привреде. Овај талас хиперинфлације добио је драматичне размјере и катастрофалне посљедице на укупан развој и сврстао нашу земљу на друго мјесто у свјетској историји по мјесечној стопи инфлације. (Највећа стопа инфлације износила је 3,3 (10)⁸). Разорност југословенске хиперинфлације била је довела до потпуне супституције националне валуте (динара) са страном валутом (њемачком марком), уз све пратеће негативне ефекте те појаве на привредни развој, стандард становништва, социјални развој и укупан друштвени развој.

Узроке западања у тако интензивну хиперинфлацију треба тражити у бројним узроцима унутрашње природе и утицајима спољњег окружења (разбијање претходне СФР Југославије, посљедица рата у непосредном окружењу, санкције међународне заједнице). Ту је и потпуно несналажење креатора економске политике на околности и и шокове којима је привреда била изложена и њихово увјерење да се кроз инфлацију могу савладати проблеми санкција и оживљавање производње. Умјесто доношења енергичних антиинфлационих мјера, којима би се обуздала хиперинфлација и задржао тржишни карактер привређивања, вођена је тзв. „stop-go” политика. Она је значила пасивно прилагођавање догађајима уз јаку монетарну емисију, због чега је у јулу 1993. године дошло до слома монетарног система и коначног поринућа у хиперинфлацију највиших размјера.

Изнијете чињенице указују да се у СР Југославији у другом таласу хиперинфлације радило о тз. „класичној хиперинфлацији”, која се поново јавила на свјетској сцени послје пола вијека.¹³

2. 6. У условима рецесије инфлаторни и хиперинфлаторни удари погађали су стандард становништва (изузев соја „новопечених богаташа” који се створио у транзиционим условима).

Политика реалних плата запослених и социјалних примања одређених категорија становништва у транзиторним условима морала је да се води на посебан начин. Усмјеравана је на сузбијање раста реалних доходака, уз заштиту најугроженијих слојева становништва. Највећа ограничења реалних плата била су у Бугарској и Румунији. И поред тога, у неким земљама стандард одређеног броја становништва био је испод минимума егзистенције. Нај-

¹³ Овај тип хиперинфлације јављао се обично послје свјетских ратова. Имале су га послје Првог свјетског рата: Њемачка, Аустрија, Пољска, Русија... и послје Другог свјетског рата: Мађарска, Италија, Грчка и неке друге земље.

типичнији примјер био је стање у Русији, Прибалтичким земљама и СР Југославији. (У Русији је крајем 1992. око 1/3 становништва имала примања која су била мања од тзв. „животног минимума“.¹⁴ У СР Југославији огроман број становништва 1993. и јануара 1994. године имао је реална новчана примања која нијесу могла да обезбиједу минимум стандарда. Тај период пуког преживљавања карактеристичан је по томе што је одређени минимални ниво стандарда (за велики број становништва) одржаван захваљујући кућним залихама производа и девиза и натуралним примањима радника од стране предузећа и установа у којима су запослени.

Од самог почетка 1994. године стање се донекле почело мијењати.

Ниво плата био је и даље деградиран и различит у земљама у транзицији, а при том изражаване су значајне разлике у њиховој куповној снази.

Најнижи ниво мјесечне плате у централно и источно-европским земљама (изражен у DEM) био је у Румунији (128), Русији (155) и Југославији (160), док је у осталим земљама био већи (303 у Пољској, 314 у Словачкој и 345 DEM у Чешкој). У републикама бившег Совјетског Савеза, нарочито неким (Јерменији, Киргистану, Украјини, Узбекистану) ниво плата био је катастрофално мали и кретао се у распону од 10 до 39 DEM, док је у Прибалтичким земљама - Литванији, Естонији и Летонији - износио: 101, 133 и 153 DEM. У неким издвојеним југословенским републикама просјечне плате биле су знатно веће (у Хрватској 390, а у Словенији 657 DEM).¹⁵

Просјечна мјесечна плата у Југославији (свега 160 DEM) омогућавала је поправљање нивоа задовољавања потреба, што је било евидентно у односу на претходне, критичне године.

Посматрано у цјелини, у постсоцијалистичким источноевропским земљама и новоформираним земљама бившег Совјетског Савеза у почетној фази транзиције забиљежен је константан и значајан пад реалних плата. То је обезвређивало резултате промјене „шок-терапије” - превазилажење робних дефицита, јер је то постигнуто (поред осталог) и на рачун драстичног смањења потрошачке тражње, односно опадања нивоа потрошње становништва. Ефекти опадања потрошње одражавали су се на смањење производње.

2. 7. Јавне финансије чине посебно значајан сегмент макроекономских политика и институционалних оквира привреда у транзицији.

¹⁴ Р. И. Хазбулатов, „Мироваја економика”, Инсак, Москва 1994, стр. 535.

¹⁵ Izvori: OECD и IMF, разна издања, 1995. и СГЈ - 1995.

Увођење модерног пореског система од кључног је значаја за транзицију, привредни и социјални развој. У административној привреди улога опорезивања је различита од улоге у тржишној привреди у којој се добра и услуге примарно стварају у приватном сектору.

Порески системи из периода прије транзиције били су засновани на опорезивању профита и промета државних предузећа. Са процесом транзиције конкуренција се појачала и дошло је до пада профита и *outputa* државних предузећа, што је изазвало и пад фискалних прихода. Уз то, у периоду од 1989. до 1993. године дошло је и до значајније промјене у структури пореских прихода. Код привреда у транзицији смањено је учешће индиректних пореза (са 38,4% на 31,8%), а повећано учешће директних прихода (са 58,3% на 59,1%), посебно пореза на спољну трговину (са 3,3% на 9,1%).

Ниво опорезивања у транзиторним привредама у 1989. години био је висок. У периоду до 1993. године опао је, а ли то није битније утицало на кретање расхода чији је пад практично изостао. То је повећало фискални дефицит (са просјечних 1,8% ГДП у 1989. на 9% у 1993. години), што је утицало на нарушавање макроекономске стабилности у овим земљама.¹⁶

Висина јавних расхода у постсоцијалистичким земљама износила је више од 1/2 ГДП-а. Највиши ниво и учешће у ГПД-у имале су: Словачка (56%), Мађарска (55%), Пољска (50%) и Чешка (49%).¹⁷ У СР Југославији јавни приходи су 1994. године износили 51% друштвеног производа.

Мада нијесу смањени расходи, евидентна је измјена њихове структуре. У посматраном периоду дошло је до пада инвестиционих расхода, субвенција и социјалних трансфера, а пораста тзв. осталих расхода.

Одржавање друштвеног консензуса определијелило је улогу јавних расхода у заштити животног стандарда становништва, посебно неких категорија. Због тога је био стално присутан отпор смањењу јавних расхода, нарочито у неким земљама.

Опште оцјене о кретањима у јавним финансијама у привредама у транзицији односе се и на СР Југославију.

3. Почети привредној и социјалној опоравка и предвиђања будућеј развоја

¹⁶ Извор: Burges, R. S. L. and N. H. Ster, Taxation and Development, Journal of Economic Literature, од XXXI, јун 1993.

¹⁷ Детаљније види: From plan to market; World Development Report 1996, World Bank - Oxford University press, New York 1996.

Након превладавања почетне кризе код земаља у транзицији (које су прошле кроз транзиторну рецесију) почиње период привредног и социјалног опоравка, који проистиче из успостављања одређене стабилности и поступне институционализације новог привредног система. Наиме, у земљама у транзицији Централне и Источне Европе послје транзиционе рецесије која је дуго трајала и била великог интензитета, дошло је до успостављања макроекономске равнотеже. Забиљежени су први знаци економског опоравка. Евидентиран је раст друштвеног производа, стопа инфлације је оборена, а стопа незапослености стабилизована на нивоу који је карактеристичан за развијене земље Западне Европе у годинама рецесије. Успони се везују за поступну институционализацију новог привредног система. Позитивни развојни трендови одвијају се у условима повољнијег тржишног окружења и социјалног амбијента.

Већ у 1994. постсоцијалистичке земље Централне и Источне Европе оствариле су позитивне (и повећане) стопе раста ГДП (Пољска 5%, Словачка 1%, Мађарска 1%, Чешка 3%, Словенија 4%, Хрватска 2%, Југославија 7%¹⁸), као и прибалтичке земље (Литванија 4%, Летонија 5%, Естонија 5%). Румунија и Бугарска су биле на нули. У Русији је и даље евидентна опадајућа стопа раста (-12%), као и у Таџикистану (-28%), Грузији (-40%), Јерменији (-15%), Узбекистану (-8%), Азербејџану (-15%), Киргистану (-10%), Украјини (-20%), Бјелорусији (-30%), Казахстану (-11%).¹⁹

И стопе инфлације битно су ниже у односу на прве године транзиторног периода у земљама Централне и Источне Европе. У 1994. години у постсоцијалистичким земљама износиле су: у Пољској 27%, Румунији 90%, Бугарској 70%, Словачкој 13%, Мађарској 20%, Чешкој 10%, Словенији 16%. У Русији је износила 220%, а у осталим постсоцијалистичким земљама инфлација је и даље била висока, јер је у овим земљама опоравак асинхрон.

У шест земаља Централне и Источне Европе, које имају закључен споразум о асоцијацији с Европском унијом, индиректно се примјењују правила, стандарди, критеријуми и процедуре јединственог тржишта робе, услуга и капитала. Ове земље имају оригиналне културне и историјске вриједности и у њима су специ-

¹⁸ Висока стопа раста је, значајним дијелом, због ниске основе са којом се врши упоређење.

¹⁹ Извор: World Development Report 1994, World Bank, Washington, D. C., 1995.

²⁰ Види примјер Русије; Статистичкоје обзреније - Ежемесјачниј журнал; Госкомстат Русије, Москва, № 1-10/1995.

фични социјални и економски проблеми. То се све одражавало на привредни и социјални развој сваке земље.

Опоравак у земљама Источне Европе је спор; знатно спорији него у земљама Централне Европе.²⁰ Ту се још увијек одвија процес економских, политичких и друштвених промјена чија будућност и исход још нијесу извјесни.

У званичним извјештајима и пројектима међународних финансијских институција оцјена постојећег стања промјена и будућих развојних перформанси за земље у транзицији изражена је са ригорозношћу али и оптимизмом. Предвиђања привредног и социјалног развоја у појединим земљама за наредних неколико година дата су са мање и/или више различитих квантификација, али готово у свима са оптимизмом. (Предвиђања неких научних института су мање оптимистична!)

а) У Извјештају Међународног монетарног фонда за 1995. годину посвећеном перспективама свјетске привреде²¹ дају се оптимистичке прогнозе у погледу даљег опоравка привредног раста земаља у транзицији. Стручњаци ММФ предвидјели су стабилизацију привреда у транзицији послје пет година пада, уз раст од 0,4% у 1996. и 4% у 1997. години.

Према овом Извјештају, у групи од осам земаља - Чешка, Словачка, Грузија, Јерменија и Пољска - током 1996. оствариће раст већи од 5%, а у Пољској ће бити постигнут ниво производње који је био прије пада Источног блока. Бруто национални производ у Русији опашће 1996. године за 1,3% послје пада за 4% у 1995. години. Постоје услови за опоравак у 1997. години - предвиђа ММФ, који је ове године закључио програм подршке економским реформама у Русији од десет милијарди долара. Предвиђа се опадање инфлације (на 51% у односу на 190%, колико је износила 1995. године). БНП у Украјини опашће ове године за 8% послје пада за 11,8% у 1995, а у Бугарској је ситуација изузетно тешка због дефицита који је окрњио повјерење банака. Раст БНП-а ће у Бугарској, према процјенама ММФ-а, у 1996. бити на нули, а стопа инфлације 73%.

Инфлација је већ знатно смањена у балтичким републикама, а у Хрватској је готово постигнута стабилност цијена.

У Мађарској се ове године биљежи пад БНП-а (1,2% у 1996. према 1,5% у 1995. години), због рестриктивније буџетске политике и успоравања привредног раста у Европи.

Стручњаци ММФ-а истичу да су предности земаља у транзицији: квалитетни људски ресурси, потенцијал експанзије услужног

²¹ International Monetary Fund's - АФП Политика, Светска привреда и финансије, 27 септембар 1996, стр. 9.

сектора и потенцијал да се дође до најсавременије расположиве технологије. Опасности се крију у брзо старећој а споро растућој популацији и слабом банкарском сектору.

b) Према истраживањима обављеним у Институту за упоредне економске студије у Бечу (W I W) очекује се да ће у 1997. години источноевропске земље у транзицији остварити спорији привредни раст, а тиме и укупан развој.

У својој најновијој студији WPIW процјењује да ће се раст бруто националног производа у региону кретати просјечно између 4% и 5%. (То се односи на Чешку, Мађарску, Пољску, Словачку, Словенију, Бугарску и Румунију).²²

Покретач раста у тим земљама је домаћа инвестициона тражња, која постепено замјењује извоз.

c) Европска комисија УН за Европу (ECE) у свом годишњем извјештају за 1996. годину предвиђа привредни успон у наредној години за земље Средње и Источне Европе. Просјечан раст бруто домаћих производа ових земаља у 1997. години процјењује се на 5% послје 3,5% остварених 1996. године.²³

Очекивани успон привредног и социјалног развоја биће остварен захваљујући оживљеној домаћој тражњи. У извјесној мјери могла би га омести продужена привредна слабост на Западу Европе, углавном извозном тржишту за производње са Истока.

d) Европска банка за обнову и развој (EBRD) (која је основана 1991. године да помаже земљама Источног блока у транзицији на тржишну економију), дугорочно гледано, види добре перспективе земаља у транзицији.²⁴ Према овом предвиђању, у 1996. години ће земље Централне Европе и одређени број источно-европских земаља остварити релативно високе стопе раста (Чешка Република 5,1%, Словачка 5,5%, Пољска 5,0%, Румунија 4,5%, Хрватска 5,0%, Словенија 3,0%, Македонија 3,0%, Мађарска 1,5%...), док ће Русија (-3,0%), Бугарска (-4,0%) и републике бившег Совјетског Савеза остарити негативну стопу раста. У свим земљама које ће остварити већу позитивну стопу раста по правилу ће бити мање стопе инфлације, као и веће учешће приватног сектора у привреди.

²² Транзиција у Источној Европи; Политика - Светска привреда и финансије, 17 (07) 1996, стр. 8.

²³ Процјена се заснива на званичним статистичким подацима земаља у транзицији. Види: (1) Economic Survey of Europe in 1994-1995; Economic Commission for Europe, Geneva; United Nations, New York and Geneva, 1995, стр. 102-111; (2) Процене Европске комисије за Европу; Политика - Светска привреда и финансије, 16. децембар, 1996, стр. 9.

²⁴ Тежак пут до капитализма; АФП Политика, Политика - Светска привреда и финансије, 6. новембар, 1996, стр. 9.

То је логична последица међузависности и условљености кретања тих агрегата.

е) предвиђање привредног раста у СР Југославији за наредни период веома су амбициозна. За 1997. годину предвиђена је стопа раста друштвеног производа 13%, индустријске производње 14%, пољопривредне производње 6%, повећање извоза 37% и увоза за 20%...²⁵ (све у односу на 1996. годину). Реализација предвиђеног привредног раста и укупног развоја заснива се на претпоставци стабилне политичке ситуације у земљи и њеном окружењу и укидања тзв. „спољњег зида” санкција, те враћања наше земље у међународне финансијске и друге организације.

- У земљама у транзицији оживљавање развоја одржава и промјену структуре привреде посматрано са становишта учешћа великих, средњих и малих предузећа у укупној производњи. Сада у већини земаља у транзицији приватни сектор са малим и средњим предузећима остварује више од 50% друштвеног производа. На тај начин премощава се структурни проблем бивших социјалистичких привреда у којима је био изузетно неразвијен сектор малих и средњих предузећа:

Сва предвиђања будућег привредног и социјалног развоја земаља у транзицији дају све већу и већу улогу и значај приватном сектору.

- Позитивна кретања процјењују се и за инвестициона улагања без којих је иоле значајнији развој незамислив, што су досадашња искуства потврдила за светску привреду, па и за земље у транзицији.

- Одређени број постсоцијалистичких привреда уживао је извјесну, макар и скромну финансијску подршку реформама, тј. инострана средства (помоћ или кредите), која су коришћена за превладавање бројних транзиторних последица и реализацију развојних програма у привреди и ванпривредној сфери и смиривање социјалних тензија.

У периоду до 1994. године стране инвестиције у земљама у транзицији износиле су 19.080 милиона долара. Највише је уложено у Мађарској (8.281 милион USD), а затим респективно: Русији (2.738), у Пољској (2.650), Чешкј (2.4990), Румунији (794), Словенији (792), Словачкој (450), Естонији (364), Бугарској (286) и

²⁵ Извор: Политика развоја СР Југославије са пројекцијом развоја до 2005., Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд 1996, стр. 79-80.

²⁶ Стране инвестиције у земљама у транзицији - Међународни извјештај комисије UNCTAD, 1996. (Политика, Тржиште и новац, 13. јануара 1997), стр. 9.

Украјини (235 милиона USD).²⁶ Највећи број улагања страног капитала усмјерен је за реализацију пројеката кроз заједничка улагања. Ефекти тих улагања били су различити у појединим земљама (од задовољавајућих до мање ефектних).

За разлику од других постсоцијалистичких земаља у транзицији, СР Југославија, због санкција међународне заједнице, није добила ни од кога било какву финансијску помоћ! Због тога је њен привредни и социјални развој од конституисања оствариван са ослонцем на робне и девизне резерве, тј. на бази ангажовања сопствених потенцијала.

То имплицира специфичност привредног и укупног развоја земље, који је остварен у транзиторним и вишеструко неповољним условима, због чега се сада према друштвеном производу *per capita* (као најрепрезентативнијем показатељу степена развијености) са 1.374 USD и просјечном зарадом од 129 USD у 1996. години налазимо далеко иза развијених земаља Европе и свијета.

Улагања страног капитала у земље у транзицији настављена су последњих година, али мање од очекивања.

У 1996. години у источноевропске земље уложен је одређени страни капитал. Зајмотражиоци са Источног континента добили су бољи кредитни рејтинг, повољније услове и дужи рок кредитног доспјећа. Земље које су брже реформисале своју привреду успјешније су у привлачењу страних инвестиција. За шест мјесеци 1996. године у Пољску је уложено 1,19 милијарди USD страних инвестиција (готово половина укупних улагања у региону), док је у истом периоду 1995. уложено само 366 милиона USD. Мађарска је добила 735 милиона, Русија 483 милиона, Чешка 434 милиона USD. За разлику од ових земаља, у Бугарску је уложено само 70, у Албанију 36, а у Бјелорусију осам милиона USD.²⁷ Југославија је и даље, због „спољњег зида санкција” и нерегулисања чланства у међународним финансијским организацијама, остала без помоћи тих институција реформама. Изостала су и значајна улагања иностраног капитала, јер се због политичких прилика у нас улагања из иностранства третирају као високи степен ризика.

Досадашња искуства показала су да стране инвестиције пласиране кроз процес приватизације постсоцијалистичких привреда не доносе одмах изузетна економска побољшања. Основни проблем на који се наиђе јесте потреба за реструктурирањем предузећа. Овај процес је у међусобној зависности са процесом приватизације, коме треба дати приоритет.

²⁷ Исто, фуснота 23.

- За наредни период најављују се добри изгледи за јачање финансијског сектора у земљама у транзицији, што је била најслабија тачка реформи.

Најављује се стварање повољних услова за регионална тржишта акција и хартија од вриједности, саглашавајући се са процјенама менаџера инвестиционих фондова да ће у 1997. години капитал из развијеног свијета бити значајно улаган на Исток Европе, чије су земље привлачне за страна улагања капитала.²⁸

(4) Закључци

Протекли транзициони период показује да није било реално с изузетним оптимизмом ући у транзицију. Транзиција је сложен процес, објективан друштвени ток, пун неизвјесности, који не смије бити спор ни превише брз. Прелазак на тржишну привреду треба да буде постепен, јер су присутни многи проблеми и ограничавајући фактори који утичу на брзину и ток читавог процеса.

Резултати почетне етапе транзиције у постсоцијалистичким земљама Централне и Источне Европе и осталим земљама у транзицији потврдили су основне, неспорне и неповољне посљедице које су се манифестовале кроз негативне развојне перформансе (опадање ГДП-а, пораст инфлације, високу незапосленост и др.).

Након транзиционе рецесије све бивше социјалистичке земље налазе се у привредном успону.

Између темпа транзиције и економског раста (и социјалног развоја) установљена је јака зависност, а у центар реформи стављена је приватизација.

Гледано из историјске перспективе, стопа прогреса ће се наставити у највећем броју земаља у транзицији, нарочито у земљама Централне Европе. Међутим, наслеђе планске привреде не може се превазићи за само неколико година, колико је трајала почетна етапа транзиције. Главни задатак и даље јесте спровођење реформи.

За даље подстицање транзиције и одрживог привредног раста и социјалног развоја у непосредној будућности нужни су предуслови: а) стабилизација, б) правна инфраструктура и трансформисана држава и ц) реструктурирање, приватизација и финансијско продубљивање.

Обарање инфлације и задржавање опште стабилизације основни је предуслов за остваривање програма реформи у земља-

²⁸ У 1996. години Русија је по приспјелим портфељским страним инвестицијама предњачила у односу на остале земље региона, јер је мобилисала чак шест милијарди USD, нудећи широк приступ домаћем тржишту у висок принос на државне обвезнице (Процене Економске комисије УН за Европу).

ма у транзицији. Једино у стабилним условима могуће је остваривање развоја и побољшање животног стандарда становништва, све у склопу функционисања: тржишта роба, рада и капитала.

Тржишна привреда претпоставља постојање базичних економских слобода. Правни оквири представљају подлогу за успостављање тих слобода.

Кључни елеменат даље транзиције и укупног будућег развоја, по обављеној макроекономској стабилизацији, јесте реструктурирање и приватизација државних предузећа, уз наметање тржишне дисциплине, која подразумева: либерализацију цијена и спољне трговине уз јачање буџетске дисциплине, смањење фискалних субвенција, каналисање кредита и уз антимонополску регулативу.

Посебно значајну димензију будућег укупног развоја привреда у транзицији чине демографски и социо-економски фактори. Евидентне су тенденције старења, спорог наталитета и социјалног раслојавања становништва у тим земљама. Све то, у условима власничке трансформације и приватизације, детерминише и нову улогу и одређене функције образовног система, научне дјелатности, институција културе, здравствене и социјалне заштите и остале непривреде.

Остваривање успјешног привредног и социјалног развоја привреда у транзицији зависи у значајној мјери од тога колико ће се улога државе трансформисати. Трансформисана улога државе у овим земљама је прије свега да: успостави правну државу (уз поштовање уговора и власничких права); створи ефикасан порески систем; обезбиједи адекватан образовни систем, потпуну здравствену и социјалну заштиту; изгради цјелокупну инфраструктуру и обезбиједи ред и поредак друштва.

Даља трансформација и остваривање повећања степена привредног и социјалног развоја у постсоцијалистичким земљама, те обнављање државног развоја у Југославији, директно су повезани са активирањем микроекономских димензија и непосредно се тичу реструктурирања и приватизације предузећа, санације банака и трансформације државе.

Све те активности треба да у наредној фази омогуће остваривање циљева реформи у земљама у транзицији, који су били бројни и конфликтни, тако да их није било могуће остварити у кратком року.

Очекивања капитала са Запада не треба да буду сувише оптимистичка, јер ће развијене земље улагати капитал у постсоцијалистичке привреде првенствено онда када вида шансу за сопствени интерес. И даље ће главни мотив страних инвеститора да улажу капитал у источноевропске земље бити узимање тржишних вишкова земаља у које улажу и профит, како се не би

створила конкуренција на сопственом тржишту или тржишту неке треће земље.

У следећој фази све земље у транзицији очекују сложенији процеси, као што су: даље реструктурирање предузећа, рехабилитација и поновна изградња инфраструктуре, изградња стабилних финансијских и правних институција.

Опште одређење за тржишну трансформацију и демократски преображај земље у транзицији ће убудуће потврђивати упорним истрајавањем на институционалним и структурним пројектима, даљем подстицању приватног сектора, извоза и др.

Реструктурирање привреде треба да се одвија у складу са развојем модерне технике и технологије и тржишних захтева.

Milica Kostić, Ph. D.

TRANSITION, ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT

Summary

The paper dwells upon the following: (1) fundamental issues of transition, economic and social development; (2) development tendencies in the initial stage of transition; (3) the initial stages of economic and social recovery and the anticipation of future development of post-communist countries.

Basic issues of transition and complete development raised to the major position in modern theory and practice of the last decade of the 20th century.

The process of transition from former socialist countries into market economies by the means of reforms based primarily on liberalisation of prices, deregulation and privatisation, has been followed by too long and too deep crisis that extended to all economies in transition. Some of these economies are still in crisis.

Reforms were approached to with big enthusiasm, but the optimism abated under the burden of economic and social problem. First years of transition showed that, so called, „shock therapy” did not result in acquiring the basic goal - fast transition to market economy. Growing economic instability hastened political and social tensions. In transitory economies, recession brought numerous economic and social consequences (production decline, inflation, unemployment increase, technological lagging, poverty increase, decline of education and medical services quality, decline of the complete infrastructure etc.) Neither of these problems could be solved by short-term measures.

Most of the economies in transition have attained a certain degree of stability and economic recovery in last few years.

All former socialist countries have growing economies now and international financial institutions (particularly the World Bank) anticipate that the growth will continue even in the period that falls next, regardless of the numerous problems present in some countries. In the following phase, all countries in transition expect somewhat more complex problems like: further restructuring of companies, rehabilitation and rebuilding of infrastructure, formation of stable legislative and financial institutions.

Dedication to market transformation and democratic transformation of economy in transition will further be confirmed through persisting to institutional and structural changes, further stimulation of privatisation, export... etc.

